

— Rozhovor s paní Alžbětou Demeterovou o jejích zážitcích z tábora v Dubnici nad Váhom

Setkání se svou matkou Alžbětou Demeterovou (nar. r. 1929 v Dlhém nad Cirochou, okr. Snina, zemřela r. 2000 v Neratovicích) nám zprostředkoval náš dobrý přítel, romský novinář Gejza Demeter.

Záznam byl pořízen v Neratovicích dne 31. ledna 1996 pracovníky nadace „Film a sociologie“. Paní Demeterová měla pověst vynikající vypravěčky, nahrávací aparaturu vůbec nebrala na vědomí a žila plně pohnutými situacemi z války, o kterých podávala svědectví.

V průběhu rozhovoru přicházeli a odcházeli různí příbuzní, vnuci, pravnucci, pozdravili kývnutím hlavy, posadili se, kde bylo místo, a napjatě poslouchali s námi. Děti na klíně dospělých nijak nevyrušovaly.

Rozhovor je téměř nezredigovaný. V přepisu uchováváme nejcharakterističtější zvláštnosti vypravěččina nářečí.

MH

Aven ajsi lačhi, phenen amenge, sar sas čirla, kaj ul'ilan, kana ul'ilan.

A romanes? Feder mange te vakeren romanes. Notak dživahas igen bidnones, protože samas but čhave, samas devet. O dad korkoro kerlas. Ta perši raz, dokľa kerlas buči, odi charčiko, ta sas amen chaben, bo gadžikano sas chartas. Čirla petala kerlas, le grajen kovinlas, sas amenge mišto. Paľis sas oda Slovensko, imar has amenge bida. Imar o dad na šminlas te keren – sas avrisikhado, aľe sas Rom, imar le Romen na kamenas o Slovaka. Oda bengas sas – a stejna furt! No a kanakes, ča so e daj zarodelas, oda amen sas.

Budte tak hodná a řekněte nám, jak se žilo dřív, kde a kdy jste se narodila.

A romsky? Mně se líp mluví romsky. Žili jsme ve strašné bídě, protože nás bylo hodně dětí, devět. Pracoval jen tatínek. Dokud ještě mohl dělat kováře, tak bylo jídla dost, protože pracoval pro sedláky. Dělal podkovy, koval koně, měli jsme se dobře. Ale potom, když bylo to Slovensko (*slovenský štát*), pak už nám nastala bída. Tatínek už nesměl pracovat – byl sice vyučený, ale byl Rom a Slováci neměli Romy rádi. Byli to prevítí – a jsou pořád stejní! A tak jsme potom měli jenom to, co vydělala maminka.

A sar zarodelas e daj?

Ta džalas pal e žobraňa, ta vareso anlas. Petala lidžalas – no žobraňa na sas, b'oda sas vaš e buči. Pindrangle samas, nange samas.

O phrala sikhľile odi buči le dadestar?

Miro phral, oda jekhphureder. Ustende hino. No kanakes, až avle ola komunisti, no tak odstavinde o chartiben, bo na sas imar graja, oda sas traktora. No o phral gejľa Ustende, amen samas la daha le dadeha khere.

A sar pes tumen dochudňan andre kodi Dubňica?

Andre Dubňica? Auka: O gav amaro le Romen diňa, sar vivakinda odarig avri. Avle o Němci, sas asi pandž ouri tosara imar, dine amen andro verdana, andro motora, ligende amen Dubňicate andr'oda taboris. Keci odoj samas famiľiji? Samas odoj ošemnac. Savoren amen ki(d)ne, ligende amen andr'oda taboris – no oďa palis igen sas bida. Jag amen na sas, šil, le Romen marnas, le muršen dine avrether a kajse čhavore dži petnac roki sas la daha. A kas sas imar petnac roki, ta sas le dadeha. Zacirdkerde ola kolaca droti, ta sas pre jepaš romňa, pre jepaš murša. Na šmejinenas ke jekh aver te džan. A sar o Roma sas nasvale, sa len andre jekh maringotka denas, no a paľi odarig aňi jekh avri n'avelas. N'avelas avri.

Jak vaše maminka vydělávala?

Chodila po žebrotě, no a něco domů přinesla. Prodávala podkovy – takže to žebrota vlastně ani nebyla, dostávala to za práci. Byli jsme bosí, nazí.

Naučili se vaši bratři kovářskou práci od vašeho tatínka?

Bratr, ten nejstarší. Žije v Ústí. Jenomže když pak přišli komunisti, tak tu kovařinu „odstavili“, protože už koně nebyli, byly jenom traktory. A tak bratr odjel do Ústí a my zůstali s rodiči doma.

Jak jste se vlastně dostali do té Dubnice?

Do Dubnice? Takhle: Naše vesnice vydala Romy, když se odsud evakovalo. Asi v pět hodin ráno přišli Němci¹, naložili nás na nákladáky a odvezli nás do tábora v Dubnici. Kolikpak nás tam bylo rodin? Osmnáct rodin nás tam bylo. Sebrali nás všechny, odvezli nás do toho tábora – a tam to bylo strašné. Netopilo se, mráz, Romy tam mlátili, muže dali zvlášť, ale chlapci do patnácti let zůstali s matkami. A komu bylo nad patnáct, šel s otcem. Natáhli ostnaté dráty, v jedné půlce byly ženy, ve druhé muži. Jeden ke druhému jsme nesměli. A když byli Romové nemocní, strčili je do takové maringotky a odtamtud se už ani jeden nevrátil. Ani jeden se nevrátil.

1 Paní Demeterová – jako mnoho jiných pamětníků – mluví mnohdy o všech nepřátelích jako o Němcích. Rozdíl mezi Němci a například příslušníky Hlinkovy gardy si je ovšem dobře vědoma, a pokud hrál nějakou roli v situaci, kterou popisuje, upřesní se.

| Foto archiv |

So pes lenca ačhila?

Na džanahas, ča dikhahas, že lidžanas vapnos oďa, thovnas vapnos – b'oda sas tifusis. Ta lidžanas len avka fajno kotor pre maľa, ajso sas sar veršoro, na baro, ajso cikno. Odoj len hordinnas.

A me somas nasvaľi a jekh slugadžis, Němcos sas, – me geľlom avka sar avri a igen rovas, bo nasvaľi somas, dukhaďi, – ou phenel slovačikones: „Soske roves?“

A phenav: „Áááá!“ Duminav mange: 'Němcos, ta so!' A ou sas amara vesničatar trecogav. Stakčínatar, he. Me nič, dikhavas pre leste.

Ou phenel: „*Ňebuj še*, av arde ke mande. Me tuke vareso phená.“ Phenel: „Kidena – avka sar maškar o kurko – kidena le Romen, so hin nasvale.“

Phendom, kaskeri som, phenel: „Me tredades džanav the tra da.“ Bo miro dad čirla a miro ujcus murinkernas khere, ta leske vareso andro kher pomožinnas te keren. Phe-

Co se s nimi stalo?

To jsme nevěděli, jenom jsme viděli, jak vozili vápno, dávali tam vápno – byl to totiž tyfus. Odvezli je hezký kus cesty na louku, byl tam takový lesík, ne velký, takový malý. Tam je odváželi.

Já byla taky nemocná a jeden voják, Němec to byl, – já vyšla takhle ven a strašně jsem plakala, protože jsem byla nemocná, celá bolavá, – a on povídá slovensky: „Co brečíš?“

A já povídám: „Áááá!“ Myslím si: 'Němec, tak co (*mu budu vykládat!*)' Jenomže on byl ze třetí vesnice od nás. Ze Stakčína. A já nic, jen jsem na něj koukala.

Povídá: „*Ňebuj še*, pojd' sem ke mně. Něco ti povím: Tenhle týden budou sbírat všechny Romy, co jsou nemocní.“

Řekla jsem mu, čí jsem, a on povídá: „Já tvýho tátu znám a maminku taky.“ Můj tatínek totiž se strejdou dřívě, ještě doma, dělali u zedníků, a tak mu s něčím pomáhali. A on

nel: „Pro jilo mange te jel, že me tuke na kerava nič!“

A me phenav: „Sar mange na kereha nič, te německo uniforma pre tute! A tu vakeres slovačika. Khatar sal?“

„Stakčínatar.“

„Stakčínatar? A man odoj cetka hin. Miri daj phen lake.“

No a ou phenel: „Me le Romen savoren džanav, paš o Roma bešav!“

Phenav: „Akor soske sal slugadžis? Německo!“

A ou phenel: „Andre amaro gav, e Stakčina, the kodarig sa e Maďarsko zaila. O Maďari hine le Němcenca, me mušínav slugadžis t’aven.“

Phenav: „Na mušines německo slugadžis te aven! Dža het, denaš!“

Ou phenel: „Našti, man hin khere familija, daj dad! Ale šun, so tuke phenava: Na šmejines te prezradzinen, že me tuke phenďom!“

Phenav: „No so?“

Ou phenel: „Kidena maškar o kurko, ko hino nasvalo. Avna motora a zakidena. *Ochraň Bože, zakazín le Romenge, kaj te na džan, choč ena nasvale! Bo te džana, l’ivinkerna len!*“

Me phenav: „Te paťav tuke?“

Phenel: „Paťa, aľe ma phen, že me tuke phendom! Ča phen, kaj niko te na džal!“

Avel aver Němcos, andre sako barakos avlas a phučelas: „*No, kto je nemocný, do Bratislavy! Bratislavate džana andre nemocnica.*“

povídá: „Ať mi pukne srdce, jestli ti něco udělám!“

A já povídám: „Jakto, že mi nic neuděláš, když máš na sobě německou uniformu! A jakto, že vůbec mluvíš slovensky? Odkud jsi?“

„Ze Stakčina.“

„Ze Stakčina? Tam mám tetu. Moje maminka je její sestra.“

A on povídá: „Já znám všechny Cikány, vedle Cikánů bydlím!“

Povídám: „A proč jsi teda voják? A navíc německý!“

A on povídá: „U nás ve Stakčíně a všude kolem to zabrali Maďari. A Maďari drží s Němci, musel jsem na vojnu.“

A já povídám: „Nemusel! Nemusíš být německý voják! Seber se a uteč!“

A on povídá: „Nemůžu, mám doma příbuzné, rodiče! Teď ale poslouchej, co ti povím, – a nesmíš na mě prozradit, že jsem ti to já řekl!“

Povídám: „A co?“

On povídá: „Někdy v týdnu budou sbírat nemocné. Přijedou auta a seberou je. Chraň Bože, zakaž Romům, aby někam chodili, i když budou nemocní! Jestli půjdou, tak je zastřelí!“

Já povídám: „Mám ti to věřit?“

Povídá: „Věř mi to, jenom neprozrad, že jsem ti to řekl! Řekni jenom tolik, ať nikdo nechodí!“

No přišel jiný Němec, zašel do každého baráku a ptal se: „Kdo je nemocný, pojedete do Bratislavy! Pojedete do Bratislavy do nemocnice.“

Štar motora avle, kola německa, vojenska, bare, d'indarde – o Roma džan. Aver d'ives miri daj phenel: „Romale, ma džan, ma džan!“

„No soske te na džas?“

Na kamavas te phenen, bo o slugadžis mange phenda, kaj te na phenav avri. Livindehas les, džanen, že ha!

No a o phral miro igen sas nasvalo. The me. Avla o Němcos a: „No, tumen nasvale!“

Me phendom: „Na som nasvali.“

Ko phenda, že nane nasvalo, on našilu na lenas, mukenas amen. Avre džanen ki(d)ne, sa len ligende andr'oda verš the buter n'avle pale.

No palis oda slugadžis mange phenda: „No dikhes, phendom tuke, kaj te phenes le Romenge, že kaj te na džan!“

Phenav: „Man na šunde! Ta daresave šunde mira famil'ijatar the mira dakera famil'ijatar.“

Ta šunde, ta na gejle ňiko. A kalen sa livinkerde, či čhave, či phure, sa len livinkerde.

Kecidženen avka livinkerde?

But, but, štar motora pherdo zamačkinkerdo.

Ča le Romen?

Oda ča Roma sas. A kas zachudenas pal o drom, že dikhenas – ajsen, sar partizana, choč na sas partizana, – chudenas. O gardisti jekhbuter koda kernas, marnas le Romen... Mira da avka oda marde, že duj Romňa la avka ande pro vados – so phenav pro vados! – pre phuv thode la a dikahas, či

Čtyři auta přijela, tahleta německá, vojenská, obrovská, dlouhá – a Romové že pojedou. Druhý den moje maminka povídá: „Lidi, nejezděte, nejezděte!“

„Proč bysme nejeli?“

Já jim to nechtěla říct, protože ten voják mi řekl, abych ho neprozradila. Jinak by ho byli zastřelili. To víte, že jo!

Můj bratr byl strašně nemocný. Já také. Přišel Němec: „Vy jste nemocní!“

Já povídám: „Já nejsem nemocná!“

Kdo řekl, že není nemocný, toho násilím nebrali, nechali nás. Ale ty ostatní sebrali, zavezli je do toho lesa a víc už se nevrátili.

Ten voják mi pak řekl: „Vidíš, povídal jsem ti, abys řekla Romům, že nemají chodit!“

Povídám: „Jenomže oni mě neposlechli! Poslechli mě akorát moji příbuzní a několik lidí z mamincina příbuzenstva.“

Ti poslechli, a tak nikdo z nich nešel. Ale všechny ostatní postříleli, děti, starce, všechny je postříleli.

Kolik to asi tak bylo lidí?

Spousta, spousta, čtyři namačkané nákladáky.

A jenom Romy?

Tam byli jenom Romové. Koho chytli na cestě, o kom si mysleli, že to jsou partyzáni – a i když to nebyli partyzáni – tak je pochytili. Tohle dělali hlavně gardisti, Romy mlátili... Mou maminku zbili tak, že ji dvě Romky musely odnést na postel – vlastně co povídám na postel! – na zem ji položily a my jen

imar ča dživel. Avka la marde vašoda, že kamla te džan pro gav. Maro te mangel abo so. Džanas štardžeňa, ta jekha Romňa avka marde, že asi štarto d'ives muľa.

Sar pes dochudňa avri andal koda taboris?

Kauka has ajso drotos a oj preispidňa pes. A pr'oki sera la chu(d)ne, avka la marde, o štarto d'ives muľa. A mira da ile pre umivarka th'okale Romňen dujen, avka len marde, že na birinnas te aven khere. Ča len ande ajse zoraleder romňa.

A miro ujcus vareso phenda – oda gardistas džanlas slovačika – o ujcus phenda, že te uľahas les daresi puška, maj len livindahas. No a ou šunda, oda gardistas, phenel: „Co bys dělal, dyby si mal pušku?“ Čiďa les auka nanges tele, so prostinen phenav, a sas oďa jekh bari žumpa. A hluboko sas, igen hluboko. A ov majinda vaš oda andr'odi žumpa te chuťen. Ou na kamlas te chuťen, ta bešelas nango! Oda sas unoris, imar na džanav savo d'ives, ale džanav, že unoris, a ou palis bešta peske, kvokinda peske paš odi žumpa a amen savoren tra(d)ne avri ola Němci andal ola baraki pr'oda te dikhen. Či čhavoro sas, či pindrangle, či nange, lenge sas jekh. Auka oda Rom bešelas a bešelas oďa, faďinda, pejľa andr'odi žumpa. A palis štrnác dní opral sas.

So chanas tumen odoj?

No o phure romňa vakernas, že reparar zumin amenge kernas. Na džanav, či gulona reparar, či aki, so krminlas pes, na džanav, b'oda kada na rozuminás.

koukali, jestli ještě vůbec žije. Tak ji zbili jen proto, že chtěla jít do vesnice. Vyžebrat kousek chleba. Šly čtyři a tu jednu Romku tak zbili, že asi čtvrtý den umřela.

Jak se z toho tábora dostala?

Takhle byl drát a ona se protáhla. Chytli ji na druhé straně a tak ji zbili, že čtvrtý den umřela. A moji maminku a ty další dvě vzali na umývárnu a tam je tak zbili, že nebyly stavu dojít domů. Jen takové silnější ženské je musely odnést.

A můj strýc něco řekl – a ten gardista uměl slovensky – strýc řekl, že kdyby měl pušku, že by je hned zastřelil. No a ten gardista to slyšel a povídá: „Co že bys dělal, kdybys měl pušku?“ Svlíkl ho donaha a odpusťte, co teď řeknu, tam byla velká žumpa. Hluboká, strašně hluboká. A (strýček) měl do té žumpy skočit. Ale on tam nechtěl skočit, a tak tam seděl nahý! Bylo to v únoru, už nevím, kolikátého, jen vím, že byl únor, a on si sedl na bobek k té žumpě a nás všechny vyhnali Němci z baráků, že se na to musíme dívat. Ať to bylo dítě, bosý, nahý, jim to bylo jedno. A tak tam ten Rom seděl a seděl a seděl, zmrznul a spadl do té žumpy. Za čtrnáct dní vyplaval nahoru.

Co jste vlastně jedli?

Staré ženy říkaly, že to byla polívka z řepy. Nevím, jestli to byla cukrovka, nebo krmná řepa, já se v tom nevyznala.

No palis mangle o Rusi t'aven. Amen na džanahas nič. O Němci podmiñinde amen – le romen, le muršen, le čhaven – sa podmiñinde. A s'avri denaškerde. Raťaha. O Němci.

Imar o Rusi avenas. Aľe na sas slugadža, andro civila sas, aľe Rusi sas, rusika vaker-nas. A jekh Rusos phenel – ajso d'indardo, učo – phenel: „Ma džan ke brana, me džav jekhperši ke brana. Palis – me t'avá džido, pal mande šaj aven. Aľe dokľa m'aven! Añi jekh! A pašlon tumenge pro phuva. Pre odi dvora.“

No amen oda šundam, o phure Roma šunde, ta the amen o terne. No akanakes ou kerkerďa peske andro paperis, vareso thoda – či dohanos, či listi, či so – dzigaretľa kerďa, aľe švablika na sas ñikas, ta iľa peske andro muj a chu(d)ña rusika te giľaven. Pal kodi Kaťuša giľavlas – a džalas k'odi brana. A le vasteha kerel, amen te na džas, že podmiñimen hin. Amen na džanahas, že podmiñimen hin. Avka ou odi brana odkerďa, po-loko-res phuterďa a phenel: „Aven pal mire šledi. Jekh pal aver!“

Ta jekh pal aver džahas polokorores, kaj pindro pal pindrete. Avri amen anda pro drom a phenel kavkes: „No akanakes tumenge džan, kaj kamen!“

Ta jekh adej džanas andro verš, jekh adej.

Aľe andro trito, andro štarto gav sas menk but Němci. But! Ola Němci, kas chudenas,... Oda livinde mire bratranco ola Němci, la cetka the ole duje čhaven – imar na dikhlam len. Zbitočno len murdarde, zbitočne. Akanakes džahas pal o veša, khatar oďa, le Něm-

No pak už měli přijít Rusové. Ale my nic nevěděli. Němci nás podmiňovali, všechny – chlapy, chlapce, děti – všechno to podmiňovali. A oni sami utekli. Časně ráno. Němci.

A už přicházeli Rusové. Nebyli to vojáci, byli v civilu, ale byli to Rusové, protože mluvili rusky. A jeden Rus povídá – takový dlouhý, vysoký – povídá: „Nechodte k bráně, já půjdu k bráně sám jako první. A když zůstanu naživu, můžete jít za mnou. Ale do té doby za mnou nechodte! Ani jeden! A zalehněte na zem. Táhle na dvůr.“

My ho poslechli, staří Romové ho poslechli, a tak my mladí taky. A teď on si dal něco takhle do papíru – jestli to byl tabák nebo jenom nějaké listí, ukroutil si cigaretu, jenomže nikdo neměl sirky, a tak to vzal do pusy a začal rusky něco zpívat. Něco o té Kaťuše – a šel k bráně. A rukou ukazoval, abychom nechodili, že je to podmiňované. My nevěděli, že to je podmiňované. Potom otevřel bránu, po-ma-lin-ku ji otevřel a povídá: „Pojďte v mých stopách. Jeden za druhým!“

Tak jsme jeden za druhým pomalounku šli, co noha nohu mine. Vyvedl nás na cestu a povídá: „A teď už můžete jít, kam chcete!“

A tak šli jedni semhle do lesa, jedni semhle, jedni semhle.

Jenomže ve třetí, ve čtvrté vesnici byli ještě Němci. Spousta! A koho Němci chytili, (*toho zastřelili*). Zastřelili tam mého bratrance, tetu a ty dvě děti – už jsme je nikdy neviděli. Pro nic za nic je zavraždili, pro nic za nic. Šli jsme přes lesy, tuhle táhle, schová-

| Foto archiv |

cendar pes garuvkerahas, sar samas ho(d)no. Dubňicate amen vislobod'inde o Rusi. Te na denašlahas het o Němci odarig, Dubňicatar, ta može o Del džanel, so amenca uľahas.

Savo čhon sas kada?

Únor, březen. Andro breznos amen denašahas. Jiv! A kaj džahas te soven? Kauka andro verš. Ta lahas peske ajse šuke listici pal o stromos, avka uprinahas pes a pr'ola pindre čhivkerahas avka ola listi, kaj amenge tateder te jel. Nange pindrangle! Oda na ča me somas!

A pali gejlam andre jekh verš a kamlam jagori te thoven. O Němci amen obgejle, oda livinde štare muršen.

Khatar tumende?

Famil'ija. Amari famil'ija ča denašahas jekhetane. Aver džane – jekh sera, aver sera, kaj ko birinlas te džan.

vali jsme se před Němci, jak se dalo. V Dubnici nás vysvobodili Rusové. Kdyby odtamtud, z té Dubnice, Němci neutekli, Bůh ví, co by se s náma stalo.

V kterém to bylo měsíci?

Únor, březen. V březnu už jsme utíkali. Sníh! A kde jsme spali? V lese. Nabrali jsme si suché listí ze stromů, takhle jsme se opřeli a na nohy jsme si naházeli to listí, aby nám bylo tepleji. Nazí, bosí! Nejenom já!

A pak jsme přišli do jednoho lesa a chtěli jsme si rozdělat ohýnek. Němci nás obklíčili a zastřelili tam čtyři muže.

Od vás?

Příbuzné. Utíkali jsme společně jenom ti, co jsme byli příbuzní. Ostatní na tu stranu, na tu stranu, jak kdo mohl.

A keci džane avka džanas tumen jekhetane?

E daj o dad a paľi amen o čhave, paľi miro ujcus, duj ujci – la dakero jekh a jekh le dadeskero – a trin bratraci the le čhavenca. Le romňenca, le čhavorenca.

Ajse penda džane šaj ula.

No le ujcus sas trin čhave, avres sas pandž, amen samas *dzevec – dzevec* na, ča *ošem*, bo jekh čhavoro na sas menk akor – no kanakes o bratracos la romňaha a cikno čhavoro len sas jekh, čhajori – ola čhajora oďa murdarde, kajsa čhajora sar oj murdarde, le bratracoskera.

Tumen kada dikhlän?

No savoro dikhlom, bo spolu amenca sas. Lakeredades o Němcos ispidkerlas, marlas a oj gejlä ko Němcos a začninda le Němcos te marren. A romanes leske vakerlas: „Muk mange le dades, muk les, ma mar mire dades!“

Ov cirňa avri o pistolis, livinda – anglo jakha le dadeske, savorenge. No cikneder sas sar oj. Deš berš. Akanakes oda lakro dad, dikhlä, že la čhajora leske ľivinde, ta le Němcoske lemaďa andro muj. A aver imar Němcos ľivinda les.

No a imar kala phure, miro dad a menk mire dadeskero phral, phenen: „Ma džan imar, bo ľivinkerna amen savoren!“ Akanakes on ile trine džanen, ajse fajna sas Roma, ajse visoka, a phenen, že so hine, že partizana hine. A on phennas, že amen vakovinde andral amaro gav a že na sam partizana. Ile, chu(d)ne ole Romen, zmarde a jekhe Romes-

Kolik vás tak asi šlo společně?

Maminka, otec, my děti, potom strýc, vlastně dva strýcové – jeden maminčin (*bratr*), jeden tatínkův – a tři bratraci i s dětmi. S ženami a dětmi.

To vypadá na takových padesát lidí.

No tak strejda měl tři děti, druhý strejda pět dětí, nás bylo devět dětí – ne, osm, protože jeden kluk tehdy ještě nebyl na světě – no a teď bratranec se ženou a jedno malé, pak holčička – a tu holčičku zavraždili. Takováhle jako moje vnučka (*přítomná je dvanáctiletá vnučka*). Zavraždili ji, tu bratracovu (*holčičku*).

Vy jste to viděla?

Všechno jsem viděla, protože byla s námi. Němec strkal do jejího otce, bil ho a ona k tomu Němci přiskočila a začala do něj bušit. A romsky mu říká: „Nech mýho tatínka! Nech ho, nemlať mýho tatínka!“

Němec vytáhl pistoli, vystřelil – před otcovými očima, před očima nás všech. Byla ještě menší než tahleta (*ukazuje na vnučku*). Asi desetiletá. Když otec viděl, že mu zastřelili holčičku, praštil Němce do obličeje. A druhý Němec zastřelil jeho.

A ti staří, jako byl můj otec a otcův bratr, povídají: „Nechodte k nim, nebo nás postřílejí všechny!“ A oni teď chytli tři Romy, takové silné chlapy, vysoké, a že kdo jsou, že prý jsou partyzáni. A oni že nás evakovali z naší vesnice a že nejsme partyzáni. Ale oni ty Romy popadli, zbili je a jednomu Romovi ten Němec vykroutil ruku, a ještě do něj

ke jekh Němcos vikrucinda o vast, the ruginda andre leste. O Rom pejla a gejlá kavka až dur kotor. A leske kada vast andal o phiko avri visarda. No palis avlas letadlos a ola Němci – dešutrin sas – pro motorki gejle!

Paľis gejlam k'oda Rom, ou sas bratran-cos mira dake. Savore chudne te roven, la čhajora pro vasta chudne, chudne te gravčinen – sar Roma. Avka ola Němci odgejle, avk'odi jagori imar na thodaŋ oda! Auka gejlam dur andro verš.

Oda samas duj d'ives – ajsi sar debra, kaj paňi odarig džalas. O brišind chudňa te čhordol, amen oda pes čuľinkerďam, ko sas hono sar. Fadimen, imar na birinahas pro pindre. Nojo, sar imar o brišind preačhila, imar našti nikhaj gejlam, bo imar raťi sas, o kham zadžalas a bokhale, te chan amen na sas. Ko amen dela? Ňiko!

Te sas pašes gavoro, ta o čhave ačhonas a phureder romňa chudenas pes, či duj romňa, či trin romňa, ta džanas andro gav. A me, miri daj th'odi cetka gejlam andre jekh gav, davkerde amen maro, so sas hono gadže. Aľe bandurki na, kaj te pekľamas? Ča kotor maro, so sas. Auka avľam pale andr'oda verš, oda samas trin d'ives, fadimen, prefadimen!

Paľis ola cetka sas oda čhavoro, cikno, sas leske auka šov eľta berš. Oda muľa. Bokhtar. Andr'oda verš muľa. No paľis kerde leske charori, zahrabinde les, ile kaštoro, thode leske kerestocis, avka geľam odarig het.

Gejlam pale andre jekh veršoro, andr'oda verš amen vareso šunahas hunkos. Amen dumindaŋ, že Němci, ola hlidki. Aľe paľis,

kopl. Rom upadl a hezký kus se odvalil. A ruku měl vykloubenou z ramene. Jenomže pak se objevilo letadlo a ti Němci – třináct jich bylo – odjeli na motorkách!

Pak jsme přišli k tomu Romovi (*kterého zastřelili*), byl to bratranec mojí maminky. Všichni začali plakat, holčičku vzali do náručí, pláč a nářek – jako Romové. Němci sice odjeli, ale ohýnek už jsme si tam nerozdělali! Šli jsme hlouběji do lesa.

Tam jsme byli dva dni – taková roklina, tekla tamtudy voda. Začalo lejt a my se jen krčili, jak kdo mohl. Byli jsme zmrzlí, vůbec už jsme nebyli schopni chodit. Když přestalo pršet, nemohli jsme dál, protože byla tma, slunce zapadalo a my byli hladoví, k jídlu jsme neměli nic. Kdo nám co dá? Nikdo nic!

Ještě že poblíž byla nějaká vesnička – tak děti zůstaly a starší ženy se sebraly, dvě nebo tři, a šly do vesnice. Já, moje maminka a ta teta jsme zašly do vesnice a sedláci nám dali chleba, kolik mohli. Brambory ne, kde bysme si je byli upekli? Jenom kus chleba, zkrátka, co měli. Vrátili jsme se do lesa, tam jsme zůstali tři dny, úplně promrzlí!

Ta teta měla maličkého chlapečka, bylo mu tak šest, sedm let. Umřel tam. Hlady. Právě v tom lese umřel. Vykopali mu jámu, zahrabali ho, vzali dřívko, postavili mu křížek a pak jsme odtamtud odešli.

A zase jsme přišli do jednoho lesa a v tom lese jsme uslyšeli nějaký hukot. Mysleli jsme, že jsou to Němci, německé hlídky. Ale jak

sar džahas le dromeħa, le pešnikoha, andro verš – oda Rusos! Automatos leske, čapka les sas odi rusiko, terđol! Phenel rusika pr'amende, že kaj džas. Kaj te terđuvas. Amen zaterđiľam, phure Roma imar džanenas, že majinen te terđon. The oďa sas Rusi. Partizana. The andro verdan gadže! A nič amen na kerde ola gadže! Amen bokhale! A jon thovnas jag, aľe ajsi sar zaučhardi, ta amen oďa dine te chan. Kajso baro kotlos tade, bandurki andre čhide, ajso sar gulašis vare-sostar kerde. Amen dine te chan, chaľam. Aľe samas oďa ča jekh dıves, bo imar buter našti uľam. A jekh slugadžis rusiko ľigenda amen ajse štar pandž kilometri! Pešo le veršeha. Avka phenel: „Ma džan kadi sera, bo oďa hin but Němci. Ča džan kauka, b' oďa nane Němci.“

Paš vareso mostos avľam, avka sar le phure Romenge phenda o Rusos. Sas odoj jekh calo prazno gavoro. Ajso cikno gavoro, paru baraki sas. Aľe sar samas oďa, pr'oda drom, dikhas: Nič na kurinel pes le kominendar! A oďa sa sas prazno oda gau. Sar vivakimen sas. Gele o romňa pal o gav, ňiko, sa sas zarinkerdo. A te na sas zarimen, ta rozmaro.

Amen bešľam peske paš jekh mostos čino te khiňon, na. Pre jekh agor terđon, maškar o mostos terđon o slugadža! Německa! The pre aver agor, the pr'aki sera! Amen majindaľam te džan ole mostoha, b'oda sas Dunajis, či sar pes oda vičinas. Ž'oda baro paňi sas!² No a kanakes so? Aľe za *chvilku*, so bešľam,

jsme šli dál do lesa pešinkou – Rus! Měľ automat, ruskou čepici – stojí tam! Spustil na nás rusky, kam že jdeme. A že máme stát. Staří Romové už věděľi, že mají zůstat stát. Byli tam Rusové. Partyzáni. A ve voze gádžové! A ti gádžové nám nic neuděľali! My měli hlad! A oni rozděľali oheň, takový jako by zakrytý, a dali nám tam najíst. Obrovský kotel měli, hodili do něj brambory a z něčeho uděľali guláš. Dali nám najíst, najedli jsme se. Ale zůstali jsme tam jenom den, dýľ jsme zůstat nemohli. A jeden ruský voják nás odvedl asi čtyři pět kilometru! Pěšky lesem. A povídá: „Nechodte tímhle směrem, protože tam je spousta Němců. Jděte tudyhle, tam Němci nejsou.“

Přišli jsme k nějakému mostu, tak jak to řekľ Rus těm starým Romům. A tam byla úplně prázdná vesnice. Taková malá vesnička, pár baráčků. Už jak jsme byli na cestě, koukáme: Z komínů se nekouří! Ve vesnici úplně pusto prázdnou. Asi je evakovali. Ženy šly do vesnice, nikde nikdo, všechno pozavírané. A pokud to nebylo zamčené, tak to bylo rozbité.

Usadili jsme se u nějakého mostu, abysme si trochu odpočinuli. Jenomže na jednom konci i uprostřed stojí vojáci! Němci! I na druhém konci, na druhé straně byli! A my chtěli přejít přes most na druhou stranu, byl to určitě Dunaj? nebo jak se to jmenovalo. Velká řeka to byla!² Co teď? A jak tam tak sedíme

2 Podle toho, že se prchající Romové dostali za nějaký čas do Žiliny, byla zmíněná řeka nejspíš Váh.

so chuňam te vakeren, imar ola stíhački chudne te bombardinen, te maren. Oda na dikhlanas aňi pro krokos ole thuvestar! Oda džungipen, sa! Palis, sar imar denašahas, o trasta avka chuťkernas, na dičholas aňi au-ka o svetocis, kaj bombardinenas oda mostos kola letadla! O phure Roma phennas, že oda aglicka aľebo americka ola letadla. A amen mukľam oďa kajsa čhajora, sar oda čhavoro! Mukľam oďa te bešen, bisterďam. O trasta čhivkeren pro jepaš kilometros!

Oda kaskeri čhajori sas?

Miri phen. A ča šun! Palis miri daj phenel: „Joj, od”ačhiľa e čhajori!“ Rovel e daj a me phenav mira dake – a na sas paš mande e čhajori – phenav: „Mamo, adaj hiňi paš mande! Ma daran!“ Bo mra da sas menk ajso ciknoro pro vast. A me phenav: „Adaj e čhaj, adaj, adaj! Ma daran!“

Ta kaj me te merav, th’oj! No me imar na džanľom, so te keren, phenav: imar savoro jekh! Gejľom k’oda mostos, kaj odi čhajori bešelas. A me na dikhás, me na prindžarďom, kaj mukhľam la, bo sas thuv. Ta me pal late vriskinav, kaj joj pes te ozvinel ke mande. Oj palis chudňa te roven, šundom la, pal oda hlasos gejľom, chudňom ola čhajora a denašav laha ke daj: „Mamo, dičhan, adaj hiňi!“ Avka la e daj mandar iľa.

A sar oda bombardinnas, nič na kerde ola Němci, obgejle amen. Aľe but, but Němci! Duminde, že amen podmiňindam, či so! Aľe džanes, že oda o letadla! Andro murša,

a rozvažujeme, co dělat, už tu jsou stíhačky a začaly bombardovat, útočit. Na krok byste neviděli, co bylo kouře! A toho sajrajtu! Když jsme utíkali, lítalo kolem železo, vůbec nebylo vidět boží svět, jak ta letadla bombardovala ten most! Staří Romové říkali, že to byla anglická nebo americká letadla. A my tam nechali takovouhle holčičku jako tenhle chlapec! (*V průběhu rozhovoru přišel vnuk paní Demeterové asi s tříletým synáčkem*). Nechali jsme ji tam sedět, zapomněli jsme na ni. A železo lítalo na půl kilometru!

Čí to byla holčička?

Moje sestra. Ale poslouchej! Vtom maminka povídá: „Jé, holčička tam zůstala!“ Maminka pláče a já povídám mamince – přitom vedle mě ta holčička nebyla – říkám: „Mami, ale vždyť je tady vedle mě! Nebojte se!“ Mamin-ka měla totiž ještě miminko v náručí. A já povídám: „Tady je holka, tady je, nebojte se!“

Ať umřu já i tahleta (*paní Demeterová se zapřísahá na vnučku*)! Já už nevěděla, co mám dělat, povídám si: všechno jedno! Šla jsem k mostu, kde ta holčička seděla. Nebylo vidět, nevěděla jsem přesně, kde jsme ji nechali, protože byl všude kouř. Křičím, aby se mi ozvala. Ona pak začala plakat, já ji uslyšela, šla jsem po hlase, popadla jsem ji a utíkám s ní k mamince: „Mami, podívejte, tady je!“ A tak si ji maminka ode mě vzala.

Jenomže jak tam bombardovali, tak ti Němci neudělali nic jiného, než že nás obklíčili. Spousta Němců! Mysleli si, že snad jsme to podminovali my! Ty ale dobře víš, že to

andro romňa marnas, marnas igen, jekhe Romeske ruginde andro pindro, phagle leske o pindro. Našti phirelas oda Rom.

The tumen marde?

Man na, muršen *spíš*. Kajse romňen, so vareso phennas. Zachudne amen. A ole Romes, so leske phagle o pindro, duj murša les avka chudne tel e khak. Auka ile amen andre daresi – me na džanav – ajsi budova sas. Aľe kanakes oďa sas gardisti! Na sas Němci, aľe amaro nipos, amaro slovačiko nipos! A odoj le Romen, le Romňen – ajse bare ezeren – sa marnas, trepinnas ola gardisti. Ola kale renti sas lende, vakernas slovačika. A oďa ľikernas le muršen duj d'ives. Aľe kajse kale sas! Marde. Marde jevalo! On duminde, že amen partizana...

A palis kole Romes, kaj sas leske pindro phaglo – palis imar na sas ho(d)no te phiren – a palis geľlam asi ajse *dvacec* kilometre andre aver gav, bo murša les ľidžanas kauka pro vasta.

On tumen palis mukle ola gardisti te džan?

Ha, mukle. Aľa marde igen le muršen. Oda duj d'ives ľikerlas. Amen bešahas avka sar pro hedocis, kaj te dikhas. Amen rovahas pal o dada. The duje romňen oďa mukle, kaj lak'odi čhajori muľa, the menk jekha. Amen rovahas. Te chan – na chaľam duj d'ives nič, bo na sas so te chan, andro muj te thoven. Avka jekh romňi th'o čhave, geľlam avka pal o veš a kola šipki – džanen s'oda? – šerboritki arakhahas pro buroro abo tel o bur, kida-

byla letadla! Mľátili do ľidí, do ženských, do chlapů, mľátili! Jednoho Roma koplí do nohy tak, že mu jí zlomili. Nemohl pak chodit ten člověk.

Vás taky zbilí?

Mě ne, spíš chlapy. Anebo ženy, které se nějak ozvaly. Zajali nás. Toho Roma, co mu zlomili nohu, vzali dva (*naši*) chlapy pod pažďí. Odvedli nás do takové – nevím, co to bylo za budovu. Jenomže tam byli gardisti! Ne Němci, ale naši lidi, náš slovenský lid! A tam zase mľátili Romy, muže, ženy – tisíce Romů tam zmlátili ti gardisti. Měli na sobě černé uniformy a mluvili slovensky. Drželi tam (*naše*) chlapy dva dny. Přišli samá modřina! Tak je zbilí. Pro nic za nic! Mysleli, že jsme partyzáni...

Potom toho Roma, co měl zlomenou nohu – vůbec nemohl chodit – šli jsme asi dvacet kilometrů do další vesnice a muži ho nesli na rukou.

Ti gardisti vás pak pustili?

Ano, pustili nás. Ale strašně naše muže zbilí. Dva dny to trvalo. A my (*ženy*) jsme seděly takhle na kopečku a dívaly se, co se děje. A brečely jsme pro své otce. I dvě ženské si tam nechali, tu, co jí umřela holčička, a ještě jednu. A my brečely. Dva dny jsme nejedly, nebylo co do pusy. A tak jedna žena a děti jsme se vydaly do lesa a ty šípky – víte, co to je? – našly jsme na keři nebo pod keřem šípky, nasbíraly jsme si je do hrsti a tím jsme zaháněly hlad.

has peske andre burňik, zaľigendam e bokh olestar.

Paľis dikhľam, že imar len mukle avri. Paľis geľlam asi andre trito gav, kajse *dvacec* kilometri džahas, bo trito ďives až dogeľlam oda. A oda žadna Němci na sas. Na. Avke imar geľlam pal o gavoro šmelones, chaben chudkerďam, maro, bandurki, sa imar chudkerďam. Ole Romes oda o čhibalo – igen lačo gadžo sas! – ľigenda andre špitaľa. Sas les graja, thoda les andro verdan a ľigenda varekhaj andre špitaľa, čaže imar na pametina nav kaj. A amen andre jekh sar šopa, kaj khas, phusa. Oda kaj te džas savore te soven, dokľa ou pes vizdravinla. O romňa džanas pal o gav, chaben annas andr'odi šopa, avka pro krajos thovnas jag a tavnas te chan o romňa. Imar amenge sas feder. Phusa sas oda, imar sovahas, te šaj andro phus ispidahas pes!

A oda, so leske sas e musi avrivisarďi?

Leskeri romňi chudňa leske kauk' o vast, a sar čalavkerlas leha, kajso leske sas šuvľo! T'ou na geľľa andre špitaľa, bo daranas, te na o Němci t'aven pre leste. Až avľam Žilinate – pešo – avk'ou geľľa oda andre špitaľa.

A paľis avľam andre jekh gav a oda sas ajso terno čha – sar kada – a oda čhavo geľľa andre aver gavoro, že čhingerdoro sas, e cholovori imar! *Ošem* mesace pre leste sas! Geľľa andre aver gav peske varese renti te straden. Avka phenel: „Džav, može mange vareso chudá.“

Pak jsme viděly, že už naše muže pustili. Šli jsme pak asi tak do třetí vesnice, takových dvacet kilometrů jsme šli, protože jsme tam došli až třetího dne. A tam už žádní Němci nebyli. Ne. A tak už jsme tou vesnicí šli směleji, dostali jsme jídlo, chleba, brambory, všechno jsme dostali. A toho Roma (*který měl zlomenou nohu*) jejich starosta – strašně hodný gádžo to byl! – odvezl do nemocnice. Měl koně, naložil ho na vůz a odvezl ho někam do nemocnice, už ani nevím kam. A my jsme zůstali v takové jako stodole, co se dává seno a sláma. Tam že budeme všichni spát, dokud se neuzdraví. Ženské šly po vesnici, přinesly do té stodoly jídlo, na kraji jsme si rozdělali ohýnek a ženy uvařily jídlo. Už nám bylo líp. Byla tam sláma a to se spalo, když jsme se mohli zavrtat do slámy!

A co ten, co měl vykloubenou ruku?

Jeho žena mu tu ruku chytila, a jak mu s ní začala hýbat, měl ji takhle oteklou! Do nemocnice nešel, protože se báli, aby na něj zase nepřišli Němci. Teprve když jsme přišli do Žiliny – pěšky – teprve tam šel do nemocnice.

Potom jsme přišli do jedné vesnice a byl s náma takový mladý chlapec – jako tenhle (*přítomný vnuk*) – a ten chlapec šel do druhé vesnice, protože byl otrhaný, ty kalhotěčky! Vždyť už je měl na sobě osm měsíců! Šel do vedlejší vesnice sehnat si nějaké oblečení. Povídá: „Půjdu, možná že někde něco dostanu.“

Chudne les o Němci, livinde les. Avľa o Němcos: „Tu sal partizanos!“ Bo zabarardo sas – amen diline Roma darahas te phenen, že denašas andal o taboris! Ta les livinde.

Mek mišto, hoj na phendan, bo murdardehas tumen savoren.

So me džanav. Auke les livinde. Oda auka sar mire ujcuskero čha. Avka opreder o gav kerde Roma char, avk'ole čhas thoďam oďa. Ta mira familijatar igen but! Pal o drom merkernas – či la bokhate, abo o Němci len livinkerde. A jekhgoreder sas ola gardisti. Slovaka!

Palis sar avlan khere?

Palis chudňam pes Žilinate, andro foros, a oďa sar Červený križos amen iľa. Dine amen andre jekh budova, on amen denas te chan. Imar oďa Němci na sas, imar gele het odari o Němci. Amen oďa samas jekh kurko. Imar aver avnas. Sanas oďa, pomožinnas, denas te chan – džan het! Menk oda Lolo križos delas viganocis, čhivkerde rentici pr'amende. No avka imar avahas khere, gav gavestar, gav gavestar. Peršones.

Keci kurke džanas tumen?

No tak denaštam andral o taboris únor, březzen, ta avľam khere andro červencos. Ta keci džahas? Avahas khere gav gavestar. A imar sar sas pal e vojna, imar džahas rovno le dromeha. Aľe sar o Němci menk sas, ta džahas le veršenca, khatar samas ho(d)no, kaj o gav t'obdžas. Kaj te na chuden amen o Němci.

Jenomže ho chytli Němci a zastřelili ho. Přišel Němec: „Ty jsi partyzán!“ Protože byl celý zarostlý – a my hloupí cikáni jsme se báli říct, že utíkáme z tábora! A tak ho zastřelili.

Možná jste udělali líp, že jste to neřekli, třeba by vás byli postřeleli všechny.

Možná, co já vím. Zastřelili ho. Byl to syn mého strejdy. Nad vesnicí vykopali Romové jámu a tam jsme toho chlapce pohřbili. Z mého příbuzenstva jich strašně moc (*zemřelo*). Umírali po cestě – buď hladu, nebo je Němci postřeleli. Ale ze všeho nejhorší byli gardisti. Slováci!

A jak jste se nakonec dostali domů?

Dostali jsme se do Žiliny, do města, a tam se nás ujal Červený kříž. Dali nás do nějaké budovy, dávali nám tam jíst. Tam už nebyli Němci, Němci už odtamtud odešli. Byli jsme tam týden. A pak už přicházeli další. Přišli jste tam, dali vám najíst, pomohli – a už zase jděte! A ještě nám ten Červený kříž dal šaty, oblékli nás. A pak už jsme šli domů od vesnice k vesnici, od vesnice k vesnici. Pěšky.

Kolik týdnů jste takhle šli?

Z tábora jsme utekli v únoru, v březnu a domů jsme přišli v červenci. Jak dlouho jsme to teda šli? Od vesnice k vesnici. Když už pak bylo po bojích, šli jsme rovnou, přímou cestou. Ale když tam ještě byli Němci, šli jsme lesem, jak se dalo, jenom abysme nějak tu vesnici obešli. Aby nás Němci nechytili.

A palis chudne oďa mira pheňa. Oj imar muľa, terneder mandar duj berš. Chudne mira pheňa o Němci, kana džalas andro gav, ča chudelas vareso techan, na? A sar la chudne – n'avel e čhajori khere! Oj the ajsi cikňi sas sar me. N'avel khere. A la ligende pre slugadžiko, kaj o Němci oďa. A miro dad phenel nebožičenko pre miri daj: „Haň, me mušinav te džan pal e čhaj te roden la, kaj hiňi!“

E daj phenel: „Oj, tu ma dža, Jaňu, džava me. Bo avka romňake može na kerna nič!“

A me phenav: „Mamo, me tuha džav!“ – bo darás la da korkora te muken. „Mamo, me tuha džava. A o dad m'ačhol le čhavenca!“

No e daj phenel: „T'av!“

Džahas maškar o gav, andr'oda gav ajci Němci! Amen na džanahas, že ajci but Němci! O tanki oďa džan, kajse okola panceraki, kola bare, na džanav, sar vičinen pes. Amen oďa pejlám, phučlam, kaj bešel o čhibalo. Bo čirła ča ko čhibalo džahas, te vareso sas. Či o čhibalo džanel, či nane adaj romaňi čhajori.

O čhibalo phenel: „Hin adaj pro komandos jekh čhajori.“ A lake sas imar *šternac roku*, la čhajorake.

No e daj chudňa te roven a phenel: „Džav pal late!“

Oda čhibalo phenel: „Tu ma dža oďa!“ A pre romňi phenel: „De len te chan a mi ačhen adej.“ Th'ou gejlá oďa, pr'oda komandos, a sar andá la čha, avke šuvli sas! Oj na džanlas te phenen, kaj hiňi, kaj so, no avka marde la. Na sas lake menk aňi *šternac roki*.

A jednou chytli mou sestru. Už umřela, byla o dva roky mladší než já. Němci chytli mou sestru, když šla do vesnice, sháněla něco k jídlu, ne? A když ji chytli – tak holka nejde a nejde! Byla tak malá jako já. Nevrací se. Zavedli ji na tu vojenskou tuhletu, jak tam byli Němci. A můj nebožtíček tatínek povídá naší mamince: „Haň, musím se jít podívat po holce, musím ji najít, kde je!“

Maminka povídá: „Ty, Jaňu, nechod', půjdu já. Ženské možná nic neudělají!“

A já povídám: „Mami, já jdu s tebou!“ – bála jsem se maminku pustit samotnou. „Já půjdu s tebou, mami, a táta ať zůstane u dětí!“

A maminka povídá: „Tak pojď!“

Šly jsme do vesnice a ve vesnici taková spousta Němců! Nevěděly jsme, že je tam tolik Němců! Tanky tamtudy projížděly, takové pancéřové vozy, ty velké, nevím, jak se to jmenuje. Dostaly jsme se tam a zeptaly se, kde bydlí starosta. Dříve se chodilo jenom za starostou, když se něco stalo. A jestli by starosta nevěděl, jestli tu někde není cikánské děvče.

Starosta povídá: „Nějaká cikánská holčička je na komandu.“ Bylo jí už čtrnáct let, té naší holce.

Maminka se dala do pláče a povídá: „Jdu za ní!“

Starosta povídá: „Ty tam nechod'!“ A na svou ženu: „Dej jim najíst a ať tady zůstanou.“ Na komando šel on, a když holku přivedl, byla takhle oteklá! Nedovedla říct ani, kdo je, co je, tak jí zbili. Nebylo jí ještě ani čtrnáct let.

Akanakes andā la oda čhibalo oďa, la dake la diňa a phenel: „Denaš adarig sig, bo kadari džala fronta, te ačhos adaj, paľi tut na mukena. Te dikhena, že džas andro verš, menk goreder pre tute ela.“

Oda sas imar avka pal o dilos. Sikhaďa amenge khatar te džan, na odarig khatar avľam, aľe aver sera. Gejľam, akanakes na džanahas, kaj amare Roma! B'oda aver sera gejľam. Chudňam pal o veš te roden, te gravčinen, te vriskinen – šunde amen, no ta pes paľis zgejľam ke jekh aver.

Sar oda čhibalo peskera romňake phenďa, kaj amen te del vareso te chan, diňa amen krupa buzostar thudeha a the maro amen diňa. A e daj phenel, že bandurki, te pekas amenge. Avka oj phenel: „Bandurki man nane.“ Že sas, aľe o Němci čhide andre varesi nafta ľebo so. No avka oda maroro andam ke famil'ija. Čhuri na sas, ta sakoneske phagľa e daj kotororo, keci oďa sas nipos. Ta sako čhidam andro muj a odoleha samas buter sar duj d'ives.

Paľis odarig mušindam te džan het, sar amenge phendā oda čhibalo. Ta gejľam het, pindrangle – a mange o pindro kidelas pes opre. Lemadom le pindreha ko bar, olestar mange rat džalas, oda džungipen mang'avri gejľa, ola phumba, ajso pindro sas mange, maj kajso baro! Kajso mang'o pindro, na birinavas te džan. Auka das jepaš kilometros on geje, on mandar bisterde. E famil'ija. Me mange beštom avka paš o buroro a igen man dukhalas. A me na somas ajsi goďer te phe-

Starosta ji přivedl, předal ji mamince a povídá: „Utíkej odsud, pospěš si, protože tudy půjde fronta, a když tu zůstaneš, nepustí tě už dál. A jestli uvidí, že jdeš do lesa, dopadne to s tebou ještě hůř.“

Bylo to takhle už po poledni. Ukázal nám, kudy máme jít – ne tam, odkud jsme přišli, ale na druhou stranu. Šly jsme, jenomže teď jsme nevěděly, kde jsou naši lidi! Protože jsme šly na druhou stranu. Začaly jsme je hledat po lese, brečely jsme, naříkaly – uslyšeli nás, a tak jsme se potom sešli.

A jak starosta řekl své ženě, aby nám dala najíst, tak nám dala kukuřičné kroupy v mléce a taky chleba nám dala. Maminka povídá, jestli by nebyly brambory, že bysme si je upekli. A ona povídá: „Brambory nemám.“ A že prý měla, jenomže Němci je hodili do nějaké nafty nebo do čeho. Tak jsme příbuzným přinesli ten chleba. Nuž jsme neměli, a tak maminka odlomila každému kousek, kolik nás bylo. Každý jsme si strčili do pusy kousek chleba a s tím jsme museli vydržet dva dny.

Pak jsme odtmatud museli odejít, jak nám řekl ten starosta. Tak jsme šli, bosí – a mně se podebrala noha. Zakopla jsem o kámen, začala mi téct krev a všechna ta špína, ten hnis mi vytekl, takže jsem měla takhle velkou (*oteklou*) nohu! Takovouhle nohu jsem měla, nemohla jsem dál. A oni ušli asi půl kilometru a na mě zapomněli. Příbuzní. Sedla jsem si u křoví a strašně mě to bolelo. A já neměla tolik rozumu, abych řekla: „Počkejte na mě, bolí mě noha!“ A teď

nen: „Užaren man, bo dukhal man o pindro!“ A ole dromeha, kaj me bešás – o Němci ole tankenca! A me paš oda buroro bešav!

A on tumen dikhle?

Na dikhle. Ča oda, so palal džalas pre kodi motorka, varesar zadikhla man, bo paš o drom bešás, paš o buroro. Zaterđila la motorkaha a phenel: „So kadaj?“ Že či hľadina.

A me phenav, že na, že dukhal man o pindro, že našti džav. A že kaj bešav. Že andr'oda gav bešav, so angle mande. Ou phenel: „No, to ne, tu hľadines!“

„Me na hľadina!“

„Tu partizanos sal, tu hľadines!“ Otočina pes, anda ajses, so džanlas te vakeren. Ale ou na sas imar Slovakos, sudeťakos sas, šaj uľa kodari pal e Šumava, khatar e Plzně. Au-ka vakerlas.

Phenel: „So adaj keres?“

Phenav: „O pindro man dukhal, našti phirav, našti džav andre koda gav.“

„A so tut hin andre koda gav?“

„Ta rodiči hin man.“

On pre mande furt, že me hľadina, že me genav o motora, kaj le partizanenge te phenav, keci gejele motora.

„Tu genehas motora!“

Phenav: „Na, me na džanav aňi, me man andr'oda na achaluvav!“

Ale miri daj imar džanlas, že na som oďa, kaj bešenas. Phenel: „Kaj hiňi e Erža?“ The miri daj the e tetka avnas angle mande. Au-ko Němci phenen pre lende, kaj te terđon.

tou cestou, co jsem seděla – Němci s tankama! A já u toho křoví sedím!

Uviděli vás?

Neuviděli. Až ten poslední, co jel na motorce, mě zahlídl, protože jsem seděla při cestě u křoví. Zastavil motorku a povídá: „Co tu slídíš?“ Jestli prý hlídkuju.

Já povídám, že ne, že mě bolí noha, že nemůžu chodit. A kde prý bydlím. Já že v támhleté vesnici, co je před náma. On povídá: „Ne, ty tu hlídkuješ!“

„Já nehlídkuju!“

„Ty jsi partyzánka a hlídkuješ tu!“ Otočil se a přivedl takového, co uměl mluvit. Nebyl to Slovák, byl to nějaký sudeťák ze Šumavy, od Plzně. Tak nějak mluvil.

Povídá: „Co tu děláš?“

Já povídám: „Bolí mě noha, nemůžu chodit, nemůžu dojít támhle do té vesnice.“

„A co tam v té vesnici máš?“

„Mám tam rodiče.“

A oni na mě pořád jenom, že hlídkuju a že počítám auta, abych řekla partyzánům, kolik jich projelo.

„Tys tady počítala auta!“

Povídám: „Vždyť já to ani neumím, já takovým věcem vůbec nerozumím!“

A to už si moje maminka všimla, že nejsem tam, co všichni seděli. Povídá: „Kde je Erža?“ A tak mi šla maminka s tetou naproti. Němci na ně, aby zůstaly stát. Zůstaly te-

Zaterďile, hazdne o vasta, phenen, že kadi čhajori – auka sar me – na kerel nič, že o pindro lemađa.

„Avav pal late,“ phenel e daj.

A oda sudetákos phenel: „Mukaha len.“
Mukle amen.

E daj phenel: „Kaj ačhiľal?“

Sikhadom lenge o pindro: „Ta dikhen!“

Te na avľahas miri daj the e cetka, ta na džanav, so šaj uľahas, so manca kerdehas! Ale sar o Němcos dikhľa la da, la cetka – čhingerde, melale – te moren amen na sas kaj, bo jevend, šil, ča jivoreha amen pes morahas – ta mukle amen smirom.

Avľam Svatý Mikulašiste a Svato Mikulašistar imar avahas rovno, rovno khere. Imar žadna Němci na sas. Imar khere chudahas kodi UNRRA.

Sar avľan khere, arakhľan tumare kberora?

Mire dades lačo sas kher, murinen, miro dad the murňikos sas, the koda kovalis. No o bla-ki na sas, o vudara, rozmarkerdo sa. O fali sas, thode varesave lepedi. No ale imar samas pre peskeri phuv! Miro dad nebožťičenko – mi del leske o Del lačhi phuvori – čumidkerlas e phuv! Sar imar avľam ko kher, pre amari dvora, klekinda a modľinlas pes, čumidkerlas e phuv. E čik chudňa avka andro vast – menk mange anglo jakha – auka chudňa e čikori andro vast, ko Deloro pes mangelas a chudňa e phuv te čumidkerel – že avľam khere, že o Del amenge ajsjo lačhipen diňa.

dy stát, zvedly ruce a povídají, že ta holka – jako já – nic nedělá, jenom se praštila do nohy.

„Já jdu pro ni,“ povídá maminka.

A tak ten sudeták povídá: „Necháme je.“
A pustili nás.

„Kde jsi zůstala?“ povídá maminka.

Ukázala jsem jim nohu: „Podívejte se!“

Kdyby pro mě maminka s tetou nebyly přišly, tak nevím, co by se stalo, co by se mnou provedli! Ale když Němec viděl maminku a tetu – byly otrhané, špinavé – neměli jsme se kde mýt, protože byla zima, mráz, myli jsme se jenom sněhem – tak nás nechali na pokoji.

Potom jsme přišli do Liptovského Svatého Mikuláše a z Mikuláše už rovnou domů. Nikde už žádní Němci nebyli. A doma jsme dostávali UNRRU.

A když jste se vrátili, našli jste svoje domky celé?

Tatínek měl pěkný domek, zděný, tatínek byl taky zedník i kovář. Akorát okna tam nebyla, dveře, všechno to bylo vytlučené. Ale stěny stály, a tak to zakryli nějakými dekami. No ale byli jsme na své půdě! A můj nebožťiček tatínek – dej mu Pán Bůh lehkou zem – tu naši zem líbal! Když jsme přišli k domku, na náš dvorek, klekl na kolena, modlil se a líbal zemi. Takhle vzal tu hlínu do ruky – ještě dnes to mám před očima – vzal hlínu do ruky, modlil se k Bohu a tu zem líbal – že jsme došli domů, že nám Bůh dopřál tu milost.

| Foto archiv |

Šaj phučav, kaj prindžardan tumare romes?

Andro taboris sas. Ou sas Klekočoustar, sar hin e Michalovca. Ale že oda andro taboris sas, mire phraleha kamarati sas, ta palis avla pal mande. Ta ilom les, bo ou tiš skušindas, taki andr'oda taboris amenca sas berš the ošem mešace.

Tumen les dikhlan andr'oda taboris?

Ha.

A pačnlas pes tumenge?

No, avka na igen. Me phenav: „Apo,“ – bo phenavas mire dadeske „apo“ – „Apo, me les na kamav!“

A miro dad nebožtičenka phenlas kavka: „Mri čhaj, san but pheňa, murša nane, lebo len murdarkerde avri, av rado, hoj choča tu t'aves spokojno!“

Avke man leha sthođom. Na dine amen solach menk – sas mange šesnac – trin berš

A prosím vás, můžu se zeptat, kde jste se seznámila se svým mužem?

V táboře. Byl z Klekočovců, jak jsou Michalovce. Byl v tom táboře, skamarádil se tam s mým bratrem, a potom tedy přišel za mnou. A já si ho vzala, protože taky dost zkusil, taky byl s náma v tom táboře rok a osm měsíců.

A vy už jste ho v tom táboře viděla?

Ano.

A líbil se vám?

No, ani moc ne. Já povídám: „Apo,“ – já totiž svému tatínkovi říkala „apo“ – „Apo, já ho nechci!“

A můj tatínek nebožtíček povídá: „Holčičko, je vás hodně sester, chlapy v příbuzenstvu nemáme, protože nám je všechny povražдили, buď ráda, že budeš zaopatřená!“

A tak jsem se s ním dala dohromady. Ale svatbu jsme neměli – bylo mi teprve šestnáct

dživahas avka. Sar čirła o Roma. A paľis sas mange imar buter berš, imar dospeder so-mas, ta avka solachardam.

Šaj mek phučav, keci hin tumen čhave?
Pandž murša sas man a šovto e čhaj.

No a paľis soske avľan pro Čechi?

Buťi oďa na sas, auka pre Slovensko, a miro rom furt: „Čechi! Čechi! Čechi!“ Avka avľa peršo ov, arakhľa peske buťi Ustende. Andre ceholňa kerelas. Paľi the me avľom pal leste, adaj sam doňeš.

O Gejzas lačhes sikhľolas, geľja te študinen medicina. Peršo berš imar študinda, aľe varesar iľa peske romňa – koňec! Savore mire čhave lačhes sikhľonas. No chvala Devleske, paľikerav la Panenko Marijake the le Devleske, mire čhavore savore hine lače the ajse khnajoro možneder.

– tak jsme tři roky žili jen tak. Jako dříve Romové. Až když pak jsem byla trochu dospělejší, tak jsme se vzali.

Můžu se ještě zeptat, kolik máte dětí?
Pět kluků a šestá je holka.

Proč jste se pak přestěhovali do Čech?

Na Slovensku nebyla práce a můj muž pořád: „Čechy! Čechy! Čechy!“ Nejdřív odjel on, našel si práci v Ústí nad Labem. Pracoval v cihelně. Pak jsem za ním přijela já a jsme tu dodnes.

Gejza (*náš přítel novinář*) se moc dobře učil. Šel studovat medicínu. Vystudoval jeden rok, pak se oženil – a konec! Všichni moji synové se dobře učili. Chvála Bohu, děkuju Panence Marii i Pánubohu, všechny děti mám hodné a taky jsou na tom dost dobře.

Zusammenfassung

Interview mit Alžběta Demeterová über ihre Erlebnisse im Lager in Dubnica n.V.

Ein Slowake aus den ungarisch besetzten Gebieten der zerstückelten Tschechoslowakei warnt die Mutter der Befragten, dass alle Kranken unter dem Vorwand der Heilung erschossen werden sollen. Im Lager selbst erinnert sie sich an brutale Schikane seitens des Wachpersonals. Erst die Russen verhalten sich als Befreier den Internierten gegenüber von März an wieder rücksichtsvoll.

Nach der Freisetzung machen sie eine Periode extremen Hungers, Kälte und die Gefahr von herumstreudende deutsche Soldaten durch, welche im Laufe der Flucht tatsächlich noch vier Fliehende grundlos erschießen. Ein Kind stirbt vor Hunger und Erschöpfung und Hilfe russischer Soldaten erlebt die nicht mehr, die der Gruppe von ihrem Essen abgeben. Unterwegs erleben sie noch Bombenangriffe, ein Kind geht beinahe verloren, slowakische Milizen („Gardisten“) halten sie fest und misshandeln vor allem den männlichen Teil des Flüchtlingszugs. In einem Dorf werden sie unverhältnismäßig herzlich unterstützt, in einem anderen, voll deutscher Soldaten auf dem Rückzug, geht auch noch ihre waghalsige Schwester kurz verloren. Sie selbst wird unterwegs verdächtigt, für die Partisanen zu spionieren.

Nach den ersten Kriegswirren und einem Regenerationsaufenthalt im Flüchtlingslager des Roten Kreuzes absolvieren sie noch einen langen Fußmarsch über leere Landstraßen, vom Vorfrühling bis zum Juli. Ein Jahr und acht Monate war sie interniert, wie auch ihr Mann, den sie dort kennengelernt hat und mit dem sie dann sechs Kinder aufgezogen hat.

Peter Wagner